

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Digitaliseret efter aftale med Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. PDF-filen er kun til ikke kommercielt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

SYVENDE RÆKKE

UDGIVET AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

NIELS KNUD ANDERSEN og KNUD BANNING

FJERDE BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GADS FORLAG

1960—62

Viborg Stifts Officialer

Af Troels Dahlerup.

Som Middelalderens verdslige Samfund i høj Grad opbyggedes paa feudalt Grundlag, var Kirken tilsvarende beneficialt organiseret, dvs. at man i Stedet for at udpege Funktionærer til at varetage forskellige Hverv oprettede Embeder (funderede Beneficier) med fastsat Kompetence, konkrete Embedspligter og frem for alt ganske bestemte Indtægter og Rettigheder, og ligesom Indehaveren udpegedes efter særlige Regler (f. Ex. kanonisk Valg), var han normalt ogsaa uafsættelig. Følgelig havde Beneficiaren en særdeles uafhængig Stilling over for sine Overordnede, ganske svarende til Vasallens over for Lensherren, og som der i Højmiddelalderen inden for det verdslige Samfund indtræder en Reaktion imod den vidtgaaende Feudalisering, idet Fyrsterne ved Anvendelse af Fogeder (*advocati*) søger at opbygge en af Vasallerne uafhængig Administration, begynder Bisperne i 13. Aarhundrede at benytte sig af »Ombudsmænd« (*officiales*), der var frit afsættelige og paa alle Punkter ansvarlige over for deres Overordnede¹.

¹) Hilling S. 11 ff., Hinschius: Kirchenrecht II § 86—87, Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder III Sp. 605 f. Jeg skal ikke her komme ind paa Diskussionen om Hensigten med Officialsystemet — jfr. A. Werninghoff: Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter, S. 157 Note 7 (Berlin 1913) og Fr. Geschers Anmeldelse i Zeitschrift der Savignystiftung XLVIII, Kan. Abt. 17, S. 611 ff. (1928) af E. Fournier: Les origines du Vicar-General — herhjemme er det dog evident, at uanset hvad der kan have ligget bag Indførelsen af den nye Administrationsform, var den praktiske Konsekvens, at Bispens Magt gennem Anvendelse af Officialer styrkedes paa Bekostning af de beneficierede Embedsmænd.

Overalt i Danmark synes den kirkelige Lokaljurisdiction oprindeligt at have været baseret paa Sysselprovstiet, den hjemlige Parallel til Ærkediakonatet. Ved Sammenligning med Senmiddelalderens vel belyste Forhold maa vi formode, at Sysselprovsterne lige fra deres Indførelse især har varetaget Tilsynet med Sognekirkerne, dvs. de har visiteret, revideret Kirkeregnskaberne, tilset Bygningers og Inventars Tilstand, undersøgt Kirkeformuens betryggende Placering samt i større eller mindre Grad taget Del i Udøvelsen af den kirkelige Retspleje².

For Viborg Stifts Vedkommende er vi stort set henvist til at drage Paralleller, hvad de beneficerede Sysselprovster angaar, da Kilderne alene giver os en Række Navne paa Provster i henholdsvis Himmer- og Sallingsyssel. Ja for den til Viborg Stift henhørende vestlige Del af Omersyssel (hvor tilmed selve Stiftsstadene laa), staar vi ganske uden Kendskab til de jurisdictionelle Forhold i ældre Tid, da Provstiet for Omersyssel udelukkende synes at have omfattet den østlige, til Aarhus Stift hørende Del af Syssel³.

Naar vor Viden om dette Embede er saa ringe med Hensyn til Viborg Stifts Forhold, er Grunden øjensynligt den, at man her gik i Spidsen med Indførelsen af Officialer. Sysselprovstiet (Ærkediakonatet) var efter sin Oprindelse et Beneficium med alle dettes Særrettigheder, hvoraf fulgte, at Provsten stod yderst selvstændigt i sin Embedsførelse. Han havde *jurisdictio propria*, dvs. nok var hans Magt oprindeligt afledet af den biskoppelige, men een Gang for alle afgivet af Bispen besad Provsten den nu med Embeds Ret, han udstedte sine Domme i sit eget Navn, normalt uden Appel til Bispen, hvortil jo kom, at han som enhver anden Beneficiar principielt var uafsættelig og kun

²) I H. A. har jeg skildret et Sysselprovstis Historie i Senmiddelalderen.

³) Jfr. Severinsen S. 175 og FVA. S. 9.

ved Død, Dom eller Forfremmelse kunde give Slip paa sit Embede.

Ogsaa i Danmark kan vi i 13. Aarhundrede spore en sysselprovstifjendtlig Tendens, og i de fleste Stifter (undtaget Lund, hvis jurisdictionelle Forhold fra ca. 1200 opbyggedes paa en fra det øvrige Land helt forskellig Maade⁴) bølger Senmiddelalderen igennem Kampen mellem Bisper og Sysselprovster⁵. Paa dette Punkt indtager Viborg Stift en Særstilling, idet de manglende Kilder til Sysselprovstiets Historie formentlig skyldes, at Bisperne her har haft ret let Spil med Provsterne, ca. 1400 forsvinder saaledes Himmersyssels og ca. 1500 Sallingsyssels Provsti, det sidste efter tilsyneladende at have staaet ubesat siden Midten af 15. Aarhundrede. Naar denne Udvikling er gaaet saa umærkeligt for sig, har det sikkert spillet en Rolle, at Viborg Stift havde regulært Domkapitel og derfor ikke som andre Stifter kunde tage Provsterne blandt Kapitlets Prælater, men maatte laane Kanniker andetsteds fra, som Regel fra Nabostifterne Ribe og Aarhus, af og til saa langt fra som Lund, og følgelig har Kapitlet næppe følt sig forpligtet til at støtte disse fremmede under en eventuel Konflikt med Bispen.

Det lidet, vi ved om Viborg Domkapitel i 14. Aarhundrede, lader formode, at det ikke blandede sig særligt i Biskoppens Stiftsadministration. Til Gengæld havde det modtaget udstrakte Immunitetsprivilegier⁶, hvortil kom, at det omkring 1400 var inde i en Nedgangsperiode; da det reorganiseredes som seculært Kapitel, synes det at have manglet de ældre Institutioners Korporationsfølelse, og dets Præbender blev tilmed i udstrakt Grad anvendt til Aflønning af kongelige Kancelliembedsmænd m. m.⁷.

I Begyndelsen af 14. Aarhundrede kommer da det nye

⁴) Kulturhistorisk Leksikon III Sp. 39.

⁵) Jfr. H. A. S. 112 ff.

⁶) F. Ex. DD 2:VIII Nr. 374, 3:II Nr. 306.

⁷) Severinsen S. 307 f.

System hertil, idet vi 1320 møder den første *officialis generalis* i Viborg, og naar vi kommer længere ned i Tiden, kan vi opstille hele Embedslistes. Ud over Officialernes Navne og Funktionstid er det desværre begrænset, hvad Kildematerialet tillader os af Slutninger. Vor Hovedkilde, den i Ældre danske Arkivregistraturer II trykte Registratur over Stiftets Adkomstbreve, viser os kun Officialernes Deltagelse i Godsadministrationen og den verdslige Retspleje, dertil kommer en lang Række Aktstykker, som Officialer har medbeseglet, hvad alene oplyser os om Navnene. Især maa vi beklage Fraværelsen af aktive Sysselsprovster, da Akterne fra disses Kampe med Bisperne i andre Stifter udgør Hovedkilden til Studiet af de respektive Embeder.

Materialet viser dog med al ønskelig Tydelighed, at vi her som i det øvrige Danmark (udenfor Ærkesædet) møder to forskellige Arter af Officialer, i selve Stiftsstad en *officialis generalis*, samt spredt ud over hele Stiftet en Række underordnede Herredsofficialer eller, som de med Tiden stadig hyppigere kaldes, Herredsprovster, ikke at forveksle med de »rigtige« beneficerede Kapitels- og Sysselprovster, men efter deres Funktion og sociale Stilling nærmest svarende til Udlandets Dekaner (Landdekaner). Meget taler for, at begge Officialstyper er indført paa samme Tid, i et Brev af 1322^s nævnes foruden førnævnte Generalofficial blandt flere fremstaaende Personer dels en Provst i Aalborg, dels en almindelig Præst i Ove Sogn. Nu har vi ellers intet Kendskab til, at der i Aalborg By skulde have været beneficerede Provster, og da Præstekaldet i Ove sidenhen er Embedsløn for Hindstedherreds Official (der residerede paa Bispeslottet Ovegaard, jfr. nedenfor S. 188), er det overvejende sandsynligt, at disse Personers Tilstedeværelse i fornemt Selskab skyldes deres Officialfunktion; men Stillingen har da været saa ny, at dens udenlandske Navn endnu ikke var slaaet igennem. Medens

^s) DD 2:VIII Nr. 424.

Vitskøl Klosters Privilegier af samme Aar⁹ kun omtaler Bispens Provster og Generalofficial, maa Herredsofficialatet allerede kort efter have været en Kendsgerning, idet Domkapitlets Privilegier af 1327¹⁰ sikrede det mod Overgreb fra Bispens Provster eller Officialer, og 1342 nævnes den første Bispesofficial i Hellum Herred¹¹.

Rent umiddelbart skulde man tro, at Officialssystemet var indført fra Tyskland, hvor det optræder ca. 100 Aar tidligere. Her kendes dog næsten udelukkende Generalofficialer¹², og da vi i Frankrig finder Stifter med saavel en *officialis principalis* som flere underordnede *officiales foranei*¹³, er denne Administrationsform vel hentet herfra, evt. via Nederlandene¹⁴. I det følgende bringes en Fortegnelse over kendte Generalofficialer i Viborg med Angivelse af Kildens Meddelelse om deres Funktioner, samt korte Oplysninger om deres tidligere og senere Karriere:

Svend, 1320, 1322; *sacrosancti euangelii generalis officialis, officialis noster generalis*. Medbesegler paa LT Vitskøls Skøde til Domkapitlet; er blandt Forhandlerne, da Bispens afstaar fra Gæsteri af Vitskøl (DD 2:VIII Nr. 288. 410, 424).

Jens Brun, 1417; Kannik og Biskops Official i Viborg. Medbesegler paa LT. (Rep. I 5656).

Nævnes som Kannik 1419 og 1423 (ib. 5778, Dipl. Vbg. S. 24), maaske allerede 1404 og 1411 (ib. S. 344).

Peder Mathiesen, 1454; *officialis generalis* i Viborg. Medbesegler paa LT. (Dipl. Vbg. S. 42, vel = ib. S. 349 med Dato 1453!).

⁹) DD 2:VIII Nr. 411.

¹⁰) DD 2:IX Nr. 374, jfr. 1346 = DD 3:II Nr. 306.

¹¹) DD 3:I Nr. 208.

¹²) Hilling S. 48 ff.

¹³) P. Fournier, S. 12 f.

¹⁴) Jfr. H. J. B. Mulders: Der Archidiaconat im Bistum Utrecht, 1943, Register under »Official« og »Provisors«.

Forstander for St. Mikkels Hospital, maaske allerede fra 1440 (Rep. II 8613, jfr. Dipl. Vbg. S. 346). 1455 udstedte Petrus Mathie, Vicar i Viborg og Kongen af Cyperns Collector, et Afladsbrev (Rep. II 476).

Mikkel Nielsen (Jensen), 1466, 1467, 1469; Bispens Official i Viborg, officialis generalis i Viborg. Medbesegler paa LT., samt et Skøde paa Gods til Stiftet (Rep. II 2053, 2292, Æ. II S. 358).

1452 nævnes en Mikkel Nielsen, Præst i Ove, formentlig Hindsted Herreds Official eller dennes Skriver (Dipl. Vbg. S. 40). 1480—84 var en Mikkel Nielsen Præst i Haverslev (der hørte til et af Stiftets rigeste Pastorater; FVA S. 36).

Gregers Nielsen, 1474; Official i Viborg. Medbeseglede et Sognevidne i Thy (Rep. II 3486).

Er næppe identisk med en senere Official paa Mors 1502 (Dueholms Dipl. S. 96); snarere den Hr. Gregers, som 1456 fik Vidne om Bispens Ret i Asmild Kloster (Dipl. Vbg. S. 349 = Æ. II S. 204).

Jens Christiensen, 1479, 1484, 1485; Official, Kannik og Bispens Official. Medbesegler paa LT.; tager Vidne af Viborg Byting paa, at Omer Syssel ligger i Viborg Stift (Rep. II 4496, 5526, 5813, Stadfeldt: Randers Bys Historie, S. 6, jfr. Dipl. Vbg. S. 354).

Maaske tidligere Præst til Selde-Aasted 1471 og 1478 (Hofmans Foundationer III S. 476, Acta 2728).

Især kendt som Kannik 1482—1500, optræder paa LT. (Rep. II 5014, 5252,53, 5630, 6606, 6811), meget brugt af Kapitlet i Retssager (Dipl. Vbg. S. 82, 88 f., 100, 116, D. Mag. 4 II S. 190 f.), udpegedes af Bispen 1495 som Voldgiftsmand i Trætte mellem Børglum Bisp og Vitskøl Kloster (Rep. II 7846), fik 1498 kgl. Beskærmelsesbrev som Forstander for St. Mikkels Hospital (Dipl. Vbg. S. 108, jfr. Rep. II 8613).

Peder Poulsen, 1488, 1490; Kannik og Bispens Officialis i Viborg. Optræder paa LT. (Rep. II 6314, 6860).

Er vel den Kannik, hvis testamentariske Dispositioner Kapitlet 1547 maatte forsvare (Kh. Saml. 2 VI S. 266); maaske allerede Kannik før 1486 (ib. 2 II S. 335); optræder 1495 for Kapitlet paa Rettertinget (Dipl. Vbg. S. 105 f.).

Er vel næppe den Børglumklerk, der 1495 fik ny pavelig Provision paa et Kanonikat (Acta 3480). Kunde efter Tidsfølgen være identisk med Hornum Herreds Official 1478—1508, der ca. 1487—94 midlertidigt afløstes af en Nabo-official, men kaldes dér aldrig Kannik (FVA S. 47).

Niels Iversen, 1490; Bispens Official. Kendes kun fra Mag. Kristen Eriksens Ms. (Dipl. Vbg. S. 356).

Jens Jensen, 1499, 1500; *episcopi vibergensis officialis generalis*, Præst og Bispens Official i Viborg. Paadømte i Domkirken en Beneficiestrud mellem Kapitlet og en Curial; medbeseglede paa LT. (Dipl. Vbg. S. 113 f., Rep. II 9138).

Formentlig den Præst, Paven 1505 tildelte Kanonikat i Viborg (Acta 3978, 4010), men næppe allerede 1482 (ib. 6035).

Præsten i Aalum-Bjerregrav 1494—98, der synes at fungere som Herredsofficial i Sønderlyng Hd., samt Officialen i Fjends Hd. 1502—14 hed begge Jens Jensen (FVA S. 25 og 19), men Navnet er for almindeligt til at tillade videre Slutninger.

Søren Torbernsen, 1501; *officialis generalis* i Viborg (*Æ.* II S. 209). Virkede fra 1500 (i dette Aar evt. kun for Salling) til 1504 ved at optage Lovhævder paa Stiftets Gods (ib. S. 353, 202, 357).

Tidligere Præst i Hjerck 1488—97 (FVA S. 13), men før 1505 Kannik, idet han dette Aar i ret eksklusivt Selskab opnaaede en Række pavelige Dispensationer m. m. (Acta 4008), levede endnu 1517 (Langebek 10/11), da han nævnes

som Executor af Dr. Morten Krabbes Testamente, og kan til Nød være den omkring 1529 levende reformationsevenlige Kannik af dette Navn (Kh. Saml. 2 V S. 544, 725).

Peder Laursen, 1507; Bispens Official »general« i Viborg. Optræder paa LT. (Rep. II 10890); var formentlig ogsaa Generalofficial i 1508, da han optog Lovhævd paa Stiftets Gods (Æ. II S. 202 og 229).

Faar 1509 pavelig Provision paa Kanonikat i Viborg (Acta 3931, 4165), og som Kannik repræsenterede han Aaret efter Kapitlet i en Retssag paa Rettertinget (Dipl. Vbg. S. 130).

Jens Rask, 1509; Official i Viborg. Optræder paa LT. og tager Lovhævd paa Stiftsgods (Rep. II 11246, Æ. II S. 211).

En Jens Rask, der vist var Præst i Lundby, synes 1489—1500 at optræde som Official i Slet Hd. (FVA S. 31 f.).

En Viborgklerk af samme Navn fik 1503 en Række pavelige Begunstigelser, bl. a. et Vicarie i Viborg (Acta 3911—13), men det er vist tvivlsomt, hvor meget der af, der blev til Virkelighed.

Jens Hansen, 1513; Præst og Bispens Official. Kendes kun fra Mag. Kristen Eriksens Ms. (Dipl. Vbg. S. 358). Mon Fejl for Jacob Hansen, se flg. ? En Jens Hansen var Kannik 1525 (Dipl. Vbg. S. 160).

Jacob Hansen, 1515; officialis generalis vibergensis. Optræder paa LT. Faar Vidisse paa Stiftets Adkomst (Langebek 28/7; Dalsgaard Godsarkiv 20/1, NLA, jfr. Rep. II 2584). Fungerede formentlig endnu 1517 som Generalofficial, da han tog Lovhævd paa Stiftets Gods (Æ. II S. 218). Jfr. ovenn. Jens Hansen.

Er muligvis den Jacob Hansen, der 1503—06 var Official paa Ovegaard (FVA S. 57 f.).

Mon den mellem 1546—50 i høj Alder afdøde Kannik (Dipl. Vbg. S. 253, 274), der allerede før 1530 havde sluttet sig til Reformationen (Kh. Saml. 2 V S. 543).

Peder Knudsen, 1524, 1525; Præst og Official i Viborg. Bevidnede et Skel; fik Kvittering for Landehjælpen til Kongen (Viborg Bisp Pk, 52, NLA; Reg. 108 A Nr. 13, RA).

Er muligvis den Peder Knudsen, der 1509—17 var Official paa Næs (FVA S. 55).

[Jep (Ib) Lauridsen (Lavesen), der den sidste Menneskealder før Reformationen saa hyppigt optræder som Official over hele Stiftet, var næppe Generalofficial, men snarere flere Personer: 1) Official paa Ovegaard 1510—12 (FVA S. 58, 2) Sognepræst til Durup m.m. 1517—26 (ib. 39), evt. = Nr. 5, 3) Official paa Spøttrup 1525 (ib. 19), 4) Sognepræst til Øster Hornum 1527 (ib. 48 og 50), 5) Official i Gislum Herred 1532—33 (ib. 38), jfr. Nr. 2 og flg., 6) Forstander for Testrup Hospital ca. 1532 (ib. 43 f.), sikkert identisk med foreg., 7) Sognepræst til Skibsted 1535—47 (ib. 56).]

Laurids Jensen, 1535; Officialis paa Hald. Medbeseglede et til Bispen udstedt Pantebrev (Dipl. Vbg. S. 194).

Opholdt sig endnu 1537 paa Hald, men vel da i Færd med at overdrage Stiftsadministrationen til Lensmanden (Rettertingsdomme I S. 147).

GENERALOFFICIALEN.

Den latinske Betegnelse er altid *officialis generalis*, paa dansk *Generalofficial* eller oftere *Bispens Official i Viborg* (jfr. foranstaaende Fortegnelse, hvortil een Gang for alle henvises, samt¹⁾), og samme Understregning af Tilknyt-

¹⁾ Rep. II 8871.

ningen til Biskoppen finder vi i Benævnelser som *officialis noster generalis* eller *officialis generalis domini episcopi etc.*². Dertil knyttet hyppigt Officialens gejstlige Værdighed, *Præst og Official, Kannik og Official*, og i saa Fald nævnes Officialstitlen altid til sidst. Paa samme Maade som Kapitlets Medlemmer tituleres han *honorabilis* (et *circumspectus vir*³, og normalt anvendte han *pluralis majestatis: nos, vi*⁴).

Generalofficialens Sæde er selvfølgelig Stiftsstadten; men da Jørgen Friis under de urolige Forhold umiddelbart før Reformationen flyttede til det lige uden for Byen liggende stærkt befæstede Hald Slot, fulgte hans Official naturligvis med.

Umiddelbart iøjnefaldende er den korte Tid, Generalofficialerne sad i Embede; selv om vi antog, at den foran givne Liste skulde være komplet fra 1454 (1453?), kender vi indtil Reformationen ialt 14, hvilket giver en gennemsnitlig Funktionstid paa ca. 6 Aar (NB. alene Jens Christiensen ses at have virket saa længe). Men dette svarer ganske til Forholdene andetsteds, fra Roskilde Stift har jeg saaledes inden for en Periode paa 51 Aar en temmelig komplet Liste paa 13 Generalofficialer, dvs. ca. 4 Aar til hver, og for Bispedømmet Halberstadt angiver Hilling Gennemsnittet til $5\frac{2}{3}$ Aar⁵.

I Viborg Stift synes ingen at have fungeret ud over deres Biskops Regeringstid (i Roskilde Stift er dog fundet eet Exempel herpaa), formentlig fordi Domkapitlet overtog Stiftsadministrationen under Vacancer⁶. Ligesom i Udlandet er det almindeligvis ganske obscure Personer, der beklædte Generalofficialatet, ukendte i saavel den kirke-

²) ib. 2538.

³) Dipl. Vbg. 114; jfr. Roskilde Stift: Missiver I S. 31, Københavns Dipl. IV S. 161.

⁴) Desværre ingen Exempler fra Viborg, men Roskilde: Rep. II 475, 3923, Nyrop: Gildesskraaer II S. 184. Jfr. endvidere Hilling S. 88 f.

⁵) ib. S. 74.

⁶) Dipl. Vbg. S. 113 f.

lige som i den profane Historie, i Modsætning til for Exempel Prælaterne i det genoprettede Domkapitel, der normalt enten tilhørte den lokale Adel eller i det mindste havde gjort sig bemærket i den kongelige Administration. Aarsagen hertil er vel først og fremmest, at Bisperne paa denne Plads har ønsket Folk, der var ganske afhængige af deres Arbejdsgiver, og som ikke kunde ventes at lade deres Embedsførelse influere af personlige Sympatier (Slægtskabsforhold til den lokale Adel, Haab om Kongegunst eller Kapitlets Velvilje). I Udlandet udpegedes hertil især universitetsuddannede Jurister⁷, herhjemme har man maattet lade sig nøje med en praktisk Uddannelse; men at en saadan har været fyldestgørende, fremgaar tydeligt af, at Domkapitlets Retssager m.fl. juridiske Forretninger fortrinsvis føres af de Kanniker, der tidligere havde været Generalofficialer⁸.

Medvirkende til den korte Funktionstid har vel her som i Udlandet⁹ været, at Lønnen synes lige saa ubestemt og beskeden, som Officialens Arbejde med paa næsten alle juridisk-administrative Omraader at repræsentere Bispen maa have været byrdefuldt. Antagelig har han haft frit Ophold paa Bispegaarden, maaske en mindre, fast Penge-løn eller evt. Sportler. Mest tillokkende var vel Muligheden for ad denne Vej at opnaa det Kanonikat, som synes at have været en almindelig Belønning for en afgaaet Official. Enkelte har maaske opnaaet Præbende samtidig med Generalofficialatet, men det er tvivlsomt, om omvendt en Kan-nik nogensinde er blevet Generalofficial i Viborg. Ellers ser det ud til, at Domkapitlet var lukket for Personer af det sociale Lag, som Officialerne tilhørte; kun een eneste Lands-bypræst ses i Senmiddelalderen at være blevet Kannik, og det var da ogsaa en Mand af særlig administrativ Dygtig-

⁷) Hilling S. 77 f.

⁸) Saaledes Jens Christiensen, Peder Poulsen og Peder Laursen, jfr. nedenfor S. 197.

⁹) Hilling S. 75.

hed, der foruden sit eget Herreds Officialat i lange Perioder virkede i Nabojurisdictionerne¹⁰.

Flere ses følgende at have skaffet sig Indtægter ad anden Vej, een optræder som Afladskommissionær for Kongen af Cypern, og to var Forstandere for en St. Jørgensgaard (tilsvarende Forhold kendes ogsaa i andre danske Stifter).

At den dygtige Official ved sit Hvervs ubestemte, men udstrakte Omfang kunde opnaa langt større praktisk Indflydelse end mange Beneficiarer, turde være en Selvfølge. Med Tiden opfattedes da ogsaa Generalofficialatet som en Dignitet, en Værdighed paa Linie med eller i hvert Fald umiddelbart efter Kapitlets Prælater, og som disse kunde Officialen af Paven delegeres til at udføre dennes Beslutninger m. v.¹¹. Han havde reelt *jurisdictio ordinaria*, idet han udøvede Bispens fulde Domsmagt, hvoraf fulgte, at hans Domme ikke kunde appelleres til denne, men maatte videre til Ærkebisp eller Pave, i Modsætning til de lavere Officialer, som højst besad en *jurisdictio delegata*, dvs. med Appel til Bisp og Generalofficial.

Til Hjælp i det daglige Arbejde maa Generalofficialen have haft Skrivere, Notarer m. m.; men herhjemme naaede man aldrig paa Højde med Umlandets Embedshieraki, hvor alene Generalofficialen under sig kunde have en Stab bestaaende af Notar, Sigilifer, Advocater, Procuratorer (f. Ex. P. pauperum, P. fiscalis), Assesorer og Cursorer¹². Om Sognepræsten i Vester Hornum ved vi, at han ca. 1523 var blevet Skriver paa Bispeslottet Hald, hvor han øjensynligt fortsatte sin Virksomhed ogsaa efter at være blevet Sognepræst, og da der i Luftlinie er ca. 45 km. mellem hans Arbejdssteder, maa Sognekaldet antages at være blevet betjent ved Vicar, dvs. at det maa opfattes som Embedsløn,

¹⁰) Se nedenfor S. 192.

¹¹) Kendt i Lund fra 1447 (Acta 1887), Slesvig 1458 (ib. 2153), Roskilde 1472 (ib. 2467), Viborg, Børglum og Ribe 1474 (ib. 2518, 2521, 2592).

¹²) Hilling S. 118 f., P. Fournier S. 25 ff.

jfr. at tilsvarende Personaleforhold findes paa andre Bispestolte¹³.

For en moderne Opfattelse vilde det være naturligt foruden den for hele Stiftet fælles Generalofficial at oprette ogsaa et Lokalofficialat i Viborg for selve Byen, evt. med Naboomraadet Nørlyng Herred. Men det er typisk for middelalderlig Kirkeret, at en lavere Retsembedsmands Funktioner ophører, i samme Øjeblik en højere Myndighed kommer til stede, hvorfor vi overalt i Danmark kun finder een Official i Stiftsstadene, nemlig Generalofficialen. Derved maatte denne blive bebyrdet med adskillige ganske inferiøre Sager, og følgelig ser vi, at man flere Steder har udpeget en Viceofficial, formentlig for netop at varetage de ellers Herredsofficialen paahvilende Funktioner, men der ud over saa meget som muligt at aflaste Generalofficialen. Betegnende nok er den eneste kendte Viceofficial i Viborg en Landsbypræst fra Vorde Sogn i Nørlyng Herred; men da han medvirker ved Optagelse af et Vidne i Domkirken, var hans Virke altsaa ikke begrænset til Landdistriktet¹⁴. Ogsaa i Ribe og Aarhus optræder Viceofficialer som Generalofficialens Medhjælpere og det ligeledes i *jurisdictio voluntaria*¹⁵.

Paa selve Bispegaarden i Viborg fandtes en verdslig Foged¹⁶, desuden kendes af biskoppelige Embedsmænd her en Kansler, Kanniken Jens Nielsen død før 1476¹⁷, der i Tiden 1445—68 hyppigt optræder paa Biskop Knud Mikkelsen Vegne¹⁸. Naturligvis kunde Bispen lade andre optræde paa sine Vegne, evt. kunde Generalofficialen have lovligt Forfald, og under Knud Mikkelsen møder vi hyppigt Kantoren Peder Jensen og dennes Efterfølger Morten Fur-

¹³) FVA S. 37 f., jfr. nedenfor S. 185 f.

¹⁴) Dipl. Vbg. S. 57, jfr. S. 60.

¹⁵) Rep. I 7829, II 8171.

¹⁶) Dipl. Vbg. S. 36.

¹⁷) Æ. II S. 325.

¹⁸) Dipl. Vbg. S. 31 og 63, Rep. II 1909, 2431.

bo; førstnævnte sad Ret og paadømte 1453—67 tre Beneficie- og Godsstridigheder, i to af hvilke Bispen selv var Part, hvad der maaske er Grunden til, at ikke Generalofficialen afsagde Dom¹⁹. Derimod var Morten Furbo især virksom ved at optage Lovhævder paa Stiftets Gods²⁰.

Skal man kort definere Generalofficialens Funktioner, sker dette lettest ved at fastslaa, at han var Bispens Repræsentant paa de Omraader, der ikke krævede Bispevielse, dvs. han udøver *potestas jurisdictionis*, hvorved man i Middelalderen forstod saavel den dømmende som lovgivende og udøvende Myndighed. (Kun undtagelsesvis optræder herhjemme den i Udlandet almindeligt kendte Generalvikar, som især tog sig af Administration, medens Officialen der ved indskrænkede sig til Retsplejen). At Udøvelsen af Domsmagt var en af Generalofficialens vigtigste Funktioner er utvivlsomt, men denne Side af hans Virksomhed er desværre meget ringe belyst her (se nedenfor om den gejstlige Jurisdiction), idet de bevarede Kilder har udpræget Slagside til Fordel for den økonomisk-administrative Virksomhed.

Generalofficialen forsvarer Stiftets Besiddelser mod andres Retskrav, især ved Optagelse af Lovhævder og Vidisser af Adkomstbreve, han har medbeseglet saavel et Skøde som et Pantebrev stilet til Bispen, vel fordi han havde ledet de Forhandlinger, der førte til de paagældende Transaktioner; paa disse Omraader var dog de lokale Officialer ham til stor Hjælp (se nedenfor). Naar det 1525 var Viborgs Official, der fik Kvittering for Landehjælpen til Kongen, var det dog snarest i hans Egenskab af Lokalofficial for de omkring Stiftsstaden liggende Omraader, da tilsvarende Kvitteringer udstedtes til Officialerne paa Spøttrup, Lynderup, Halckjær og i Gislum Herred²¹.

Af vigtigere, nærmest politiske Anliggender ser vi Gene-

¹⁹) Dipl. Vbg. S. 348 f., 350 f. og 352.

²⁰) Æ. II S. 202, 217, jfr. Rep. II 2051, 2053 og Dipl. Vbg. S. 352.

²¹) Registrant Nr. 108A, Nr. 13, »Regnskaber over Landehjælpen«, RA.

ralofficialen tage Del i Forhandlingerne mellem Stiftet og Vitskøl om Klosterets Gæsteri, jfr. at en forhenværende Generalofficial af sin Biskop udpegedes til Voldgiftsmand i en tilsvarende Strid mellem samme Kloster og Børghlum Stift, og i Bisp Niels Glob's forgæves Kamp for at lægge Omersyssels østlige Del til Viborg Stift ser vi ogsaa hans Official tage Del.

HERREDSOFFICIALERNE.

Som førnævnt ser det ud til, at de lokale Officialater er blevet oprettet samtidigt med Generalofficialatet, men ogsaa her skal vi ned i anden Halvdel af 15. Aarhundrede, før Kilderne tillader en mere indgaaende Behandling. I alt kendes Navnene paa en 40—50 Lokalofficialer, og da Materialet hertil allerede foreligger trykt¹, maa en summarisk Gennemgang være tilstrækkelig.

Normalt fandtes der i Danmark (uden for Ærkestiftet) en Official for hvert Herred, ofte kaldet Provst (efter Reformationen Herredsprovst); men i Fald der i det paagældende Omraade fandtes en Bispegaard, opholdt Officialen sig ofte der og tog sin Titel efter Gaarden². Som Regel valgtes han blandt Herredets Præsteskab, og ikke blot beholdt han sit Pastorat, men mange Herredsofficialer synes i den Grad at have samlet paa ledige Sognekald, at man tør antage, at disse var en væsentlig Del af deres Løn. Hovedgaardsofficialerne, som havde betydeligt større Ansvar og Virkefelt, er maaske dog blevet rekruteret fra Officialernes Personale; den eneste Lokalofficial, hvis tidligere Karriere viser andet end almindelig Præsteuddannelse, er Hr. Anders, der efter i lang Tid at have været Skriver paa Spøttrup (og samtidigt Landsbypræst!), blev Provst sammesteds³. Men een Gang placeret i eget Distrikt begyndte ogsaa Hovedgaardsoffi-

¹) FVA S. 34 f., 38, 40 f., 43, 47 f., 51 f., jfr. nedenfor.

²) Jfr. flg. og H. A. S. 114 f.

³) Dipl. Vbg. S. 272, jfr. FVA S. 17 f.

cialerne at samle paa Kirker, og hen mod Reformationen var denne Trafik saa udbredt, at der i den anonyme Klage fra ca. 1521 — som vist har øvet Indflydelse paa Christiern II's kirkelige Lovgivning — ankes over, at Bisperne lægger Kirkerne til deres Hovedgaarde, hvorved mange Præster faar baade tre og fire Kirker at passe⁴.

I Viborg Stift bemærkes især, at de fleste af Rødding Herreds Kirker betjentes fra Spøttrup af Provsten og dennes Skrivere⁵, og omkring Ovegaard havde Hindsted Herreds Official samlet vist helt op til fem Sogne, til hvis Betjening han maatte holde Kapellaner, der vel samtidigt virkede som hans Skrivere⁶. Hovedgaardsofficialer finder vi paa Næs (for Helligum Herred), paa Lynderupgaard (for Rinds Herred) og af og til paa Halkjær (for Aars Herred, hvor der dog ogsaa kendes almindelige Herredsofficialer). I hele Omersyssel møder vi kun een eneste Herredsprovst (i Middelsom Herred 1442—43), og noget tyder paa, at de tre Herreder senere administreredes direkte under General-officialen, der som nævnt dog kunde have en i Syslet boende Landsbypræst til Viceofficial.

Paa Halvøen Salling, hvis samlede Areal ikke er meget større end et af Stiftets almindelige Herreder, og hvor man til med maa formode, at Salling Sysselprovst længe varetoget adskillige af de Opgaver, der først med Tiden overgik til Bispens Officialer, nøjedes man med een enkelt Official for alle fire smaa Herreder, og denne residerede som nævnt paa Spøttrup med sine Skrivers-Præster. Ligeledes synes Rinds-Gislum Herreder til Tider at være blevet administreret sammen under Forstanderen paa Testrup Hospital, der ydermere ofte var Præst i det enorme Farsø-Vonsild-Svingelbjerg-Gislum Pastorat. Kort før Reformationen fandtes der dog en almindelig Herredsofficial i Gislum Herred

⁴) D. Mag. 1. Rk. VI S. 361, jfr. Oskar Andersen: Overfor Kirkebrudet S. 140 f. Om hele Annekteringsproblemet se FVA, især S. 61—70.

⁵) FVA S. 17 f.

⁶) ib. S. 57 f.

(maaske ogsaa Forstander i Testrup, jfr. S. 179) og i Rinds Herred en Hovedgaaardsofficial paa Lynderupgaard⁷. Alene i Slet Herred mangler sikre Spor af Officialers Virke; men da over Halvdelen af Herredets Sogne var incorporerede i Klostre (især det exempte Cistercienserkloster Vitskøl) eller var kongelige Patronatskald, har den resterende Del formentlig nemt kunnet styres fra et Naboherred⁸.

Det synes, som om ikke faa Herreds- (Hovedgaaards-)officialer har gjort Springet til Generalofficialatet, saaledes Søren Torbernsen, Jacob Hansen og Peder Knudsen, eventuelt ogsaa Jens Rask, Mikkel Nielsen og Peder Poulsen, og omvendt er maaske Jens Jensen gaaet fra Generalofficialatet til en Lokaljurisdiction, men et saa almindeligt Navn tillader ingen sikker Identification. Der er dog flere slaaende Forskelle paa de to Officialskategorier, mest slaaende virker Herredsofficialernes lange Funktionstid paa Baggrund af, hvad ovenfor er sagt om Generalofficialernes.

Rekorden har Hr. Ejler Iversen, der sad paa Ovegaard i Hindsted Herred i mindst 46 Aar (se nedenfor S. 188), hans Nabo Gregers Andersen paa Næs i Hellum Herred synes at have virket der i 37 (40?) Aar, i Fleskum Herred sad Officialen Palle Thomesen i mindst 25 Aar (se nedenfor S. 191) og fik desuden Lejlighed til ogsaa at tage sig af Naboherredet Hornum i de Perioder, hvor dette Herreds Official Peder Poulsen (jfr. Generalofficialen af samme Navn), kendt fra 1478—1508, var fraværende. Formentlig er det her samme Forhold, der gør sig gældende efter Reformationen, at Herredsprovsten normalt sad paa Livstid, i det mindste saa længe han endnu virkede som Sognepræst.

Det bedste Billede af Officialernes Virksomhed faar vi ved nærmere at betragte et Par af de bedst kendte Repræsentanter, omend vi stadig maa gøre os klart, at det bevarrede Kildemateriale — de summariske Brevregester fra Æ. II og Tingsvidner fra de respektive Herreder, som Offi-

⁷) FVA S. 38 og 43.

⁸) ib. S. 31.

cialerne har beseglet — fortrinsvis belyser Godsadministrationen.

Som før nævnt skal den Mads, der 1322 anføres som Præst i Ove, utvivlsomt opfattes som den første kendte Herreds-official i *Hindsted Herred*. Senere møder vi som Præster her en Hans Hansen (1436—54) og en Mikkell Nielsen (1452, jfr. Generalofficialen af samme Navn); men det er uvist, om disse var Officialer eller blot Skriver-Kapellaner. Bedst kendt af samtlige Stiftets Lokalofficialer er derimod den følgende Hr. Ejler Iversen, der optræder fra 1456 til 1502 — i sine sidste Aar blot stilet Sognepræst; men Efterfølgeren som baade Sognepræst og Official nævnes først 1503—. Han har saaledes været i Funktion under saavel Biskop Knud Mikkelsen, Niels Glob og Niels Friis, og tilsvarende synes ej heller andetsteds et Bispeskifte at have haft principiel Betydning for de lokale Officialer. Han opholdt sig normalt paa Ovegaard og tituleres afvekslende Provst (kun een Gang Official) i Ovegaard eller i Hindsted Herred, evt. »Ejler Iversen i Ovegaard, Provst«. Betegnende nok har vi i hele hans og hans to kendte Efterfølgeres Funktionstid ingen sikre Vidnesbyrd om verdslige Lensmænd paa denne Bispegaard⁹.

Det fremgaar da ogsaa af Kilderne, at Godsbestyrelsen har hørt med til Officialens Opgaver, ikke mindst den juridiske Side heraf med Optagelse af Lovhævder og Markskelsforretninger¹⁰, han har paa Stiftets Vegne modtaget Donationer¹¹, og maa vel nærmest betragtes som en Art Regnskabsmand, jfr. at den anonyme Klage fra ca. 1521 ogsaa ankede over, at Adelen ikke mere forlenedes med Kirke-

⁹) Saafremt Bugge i »Ogaard« eller »Offuergaard« (1466—68) skal henføres til Ovegaard, har dette ellers ukendte Medlem af en forarmet Lavadelsslægt vel blot ligget i Borgeleje her (Rep. II 2078. 2366). Om Borgeleje se flg.

¹⁰) Æ. II S. 343, Rep. II 2137,77 o. m. a.

¹¹) Dipl. Vbg. S. 40 og 42.

gods, idet Bisperne foretrak at indsætte Provster i Stedet¹². Ganske vist møder vi andetsteds i Viborg Stift Exempler paa Bortforleninger til adelige, men uden at komme nærmere ind paa det iøvrigt interessante Spørgsmaal om Stiftets Forleningspolitik tror jeg i Hovedtrækkene at kunne fastslaa, at der hen imod 1500 her var en Tendens til at lade de vigtigste Hovedgaarde bestyre ved Officialer og kun lade Strøgods og mindre Gaarde bortforlene. Thi et vist Tilhold iblandt den lokale Adel kunde Stiftet ikke undvære, saavel af indre sikkerhedsmæssige Grunde som paa Grund af Kongernes hyppige Krav om Trophekontingenter. Naar der saaledes ofte nævnes Adelsmænd paa forskellige Bispegaarde, er Aarsagen hertil tit den, som anføres i et Tingsvidne om en større Gaard, at den var ret Præstegaard »og ikke en af de almindelige Sædegaarde, som Bispen havde Provster og Borgeleje paa og aaben Kælder«¹³.

Hr. Ejler Iversens Løn har vel først og fremmest bestaaet i frit Ophold paa Ovegaard, evt. en mindre Pengeløn — herom vides dog intet —, samt vel Sportler af forskellig Art, saaledes Regnskabspenge ved Revision af Kirkeregnskaberne^{13a}. Der ud over har han nyttiggjort sig sit Embede ved foruden selve Ove Sogn, hvor der udelukkende optræder Kapellaner, at erhverve sig Nabosognet Vive, hvor saavel han som Efterfølgeren optræder som Sognepræst, hvorfor der ligeledes her maatte holdes Kapellan. Meget tyder endvidere paa, at ogsaa Sognene Valsgaard, Rostrup og Store Arden (samt det paa denne Tid nedlagte Tostrup Sogn?), i hvilke der i Senmiddelalderen ikke kendes Sognepræster, ligeledes har ligget under Ovegaards Official¹⁴.

¹²) D. Mag. 1. Rk. VI S. 359, Stk. 20.

¹³) Dipl. Vbg. S. 237.

^{13a}) Vilsted Kirke skulde 1526 yde 2 Mk. Gæsteri (til Bispen) og 1 B Grot Regnskabspenge, utvivlsomt til den visiterende Official (Frederik I's Reg. S. 95).

¹⁴) FVA S. 58.

De talrige Brevregester i Æ. II vedrørende Hindsted Herred skyldes utvivlsomt ogsaa hans Virke, omend de fleste er saa kortfattede, at han sjældent nævnes ved Navn; det ser saaledes ud til, at han har bortfæstet saavel Stiftets som Sognekirkernes Jord, medens verdslige (Kirkeværger?) kun sjældent optræder. Endnu paa denne Tid synes Bisperne ikke at have strammet Grebet om Præstegaardene, thi Mensalgods ses han ikke at have beskæftiget sig med¹⁵.

Bispens Gæsteri af Kirker og Præster maa ogsaa være blevet opkrævet af Herredsprovsten, og naar Viborg Kapitel hævder, at det selv havde Forsvar, Regnskab og Gæsteri af sine incorporerede Kirker, uden at Bisp, Provst eller nogen anden havde blandet sig i Kirkernes Økonomi¹⁶, maa vi modsætningsvis slutte, at dette ellers paahvilede Officialen; men herom er ikke meget bevaret fra Viborg Stift, formentlig fordi Kirkevisitationen med Regnskabsrevision, Herlighed og Gæsteri, der for Exempel i Ribe Stift havde affødt voldsomme Stridigheder¹⁷, her, hvor Sysselprovsterne ikke længere spillede nogen Rolle, ikke gav Anledning til Problemer. Endvidere maa han som første Instans have taget Del i Udøvelsen af den kirkelige Retspleje (se S. 195 f.).

Ejler Iversens Efterfølger Hr. Jacob Hansen, Provst og Officialis i Ovegaard, kendes fra 1503—06 og var ligeledes Sognepræst i Vive. Det er sandsynligvis ham, der 1515 (—17) var Generalofficial, medens Hr. Jep Lavesen 1510—12 som Præst og Provst i Ovegaard var virksom med at optage Lovhævder paa Stiftets Gods¹⁸.

Skønt der i *Fleskum Herred* laa en Bispegaard, Klarupgaard, var den eneste kendte Official her en almindelig

¹⁵) Æ. II passim, Rep. II 4472, 8986.

¹⁶) Dipl. Vgbg. S. 292.

¹⁷) H. A., især S. 117—123.

¹⁸) FVA S. 57 f.

Sognepræst, idet Stiftet foretrak at sætte en adelig Lensmand paa Gaarden¹⁹, muligvis fordi den østlige Del af Herredet, Gudingholm, hvor Klarupgaard laa, udgjorde et eget Birk, i hvilket Bisp og Kapitel tilsammen ejede næsten al Jord, og yderst mod Havet havde Mariager Kloster sit eget Birk med den incorporerede Kirke Mov.

Officialen Hr. Palle Thomesen var samtidigt Sognepræst til Gunderup-Tordrup-Nøvling fra ca. 1483—1508(11?) og havde maaske tidligere været Sognepræst i Dal-Ferslev-Volsted²⁰. Hans Virkefelt synes som nævnt indskrænket til Herredets vestlige Del, men her møder vi ham Gang paa Gang i Færd med at optage Lovhævder og sikre Sognekirkernes Rettigheder²¹. Det var saaledes paa Grund af hans Nidkærlighed, at en Væbner 1487 lod tage Tingsvidne paa, at en Gaard var skænket en Sognekirke af hans Forfædre og derfor laa under Efterkommernes Herlighed, dvs. at disse — ikke Bisp og Official — havde Ret til at bortfæste den og nyde dens Gæsteri m.m.²². Faa Aar før tog Hr. Palle Lovhævd paa Stiftets samlede Interesser i Gunderup-Tordrup Sogne, saavel paa Præstegaardene (selv boede han da i Gunderup, medens Tordrup var bortfæstet), Kirke- og Degnejorde, Bispestolens eget Gods samt de Ejendomme, der tilhørte Vor Frue Kloster i Aalborg²³.

1499 havde han forlagt sit Ophold til en Romdrup Kirke tilhørende Gaard, og af de bortfæstede Præstegaarde tilholdt han sig det mest mulige; hans efterreformatoriske Efterfølger baade som Præst og Provst lod saaledes 1547 tage Vidne paa, at en Gaard i Nøvling kun gav Kirken der sin Skyld (Landgilde), medens Hr. Palle og hans Efter-

¹⁹) Dipl. Vbg. S. 433, Æ. II S. 316, 320.

²⁰) FVA S. 51 f.

²¹) Jfr. Æ. II S. 310.

²²) Rep. II S. 6148; om Herlighedsstridigheder jfr. H. A. S. 103 f.

²³) Dipl. Vbg. S. 77 f. Uanset Kongens Indblanding i dette Klosters Bestyrelse (se Skyum Nielsen i Scandia XXIII:1 S. 50 f.), maa den praktiske Forvaltning paa dette Tidspunkt have været paa Bispens Hænder.

følgere nød Dagsværk, Skovsvin og Gæsteri samt Retten til at bortfæste den, og Stiftets Foged alene fik Skovpenge²⁴. Saafremt denne Paastand virkelig er korrekt, dækker den formentlig blot over, at Palle Thomesen oppebar disse Afgifter paa Stiftets Vegne, evt. var de ham personligt overdraget som en Del af hans Løn; thi af det bevarede Brudstykke af Stiftsjordbogen (ca. 1517) fremgaar, at Bispen i Fleskum som i andre Herreder oppebar Gæsteriet saavel af Kirkejord som af bortfæstede Præstegaarde²⁵.

Ofte møder vi Officialen i den i Herredet liggende Købstad Aalborg, 1504 medbeseglede han saaledes sammen med Bispen der²⁶, og flere Gange sad han i Stadens Officialsret, en enkelt Gang beklædte han endog Forsædet (se nedenfor S. 194). Dertil kommer, at denne erfarne Administrator i lange Perioder foruden sit eget blev sat til ogsaa at forvalte Naboherredet Hornum²⁷, og som den eneste Herredsofficial endte han sin Karriere med til sine øvrige Hverv at føje et Kanonikat i Domkirken²⁸. Øjensynligt var eller blev han en formuende Mand, idet han 1506 kunde skænke et Alter i Domkirken (vel det til hans Præbende hørende) to Gaarde; at han 1494 og 1499 henholdsvis modtager og til Bispen oplader Pant er dog vel snarest rent administrative Forretninger²⁹.

Et særligt Spørgsmaal udgør Købstædernes Placering i Lokaljurisdictionen. Af Stiftets tre Byer laa Viborg direkte under Generalofficialen, der kunde have en Viceofficial til Hjælp (de seculære Kanniker synes ikke at have udøvet deres regulære Forgængeres Privilegier over Stiftsstadens Jurisdiction), den lille Eetsognskøbstad Skive har vel sam-

²⁴) ib. S. 258.

²⁵) ib. S. 202, jfr. nedenfor S. 202.

²⁶) Lindbæk-Stemann S. 121.

²⁷) ib. S. 80.

²⁸) ib. S. 121.

²⁹) Æ. II S. 322, 207 f.

men med det øvrige Salling hørt under Spøttrup; men *Aalborg*, der var det nordlige Jyllands største Handelsby, med tre Sognekirker, tre Klostre og et betydeligt Præsteskab, kunde næppe styres forsvarligt ved at blive lagt sammen med en Landjurisdiction.

Som før nævnt er den Provst Niels, der optræder allerede 1322, efter al Sandsynlighed Byens første Bispeofficial³⁰, men ogsaa her forekommer Officialer med nogen Hyppighed først i sidste Halvdel af 15. Aarhundrede. 1460 medseglede Officialen Peder Vinter et Gavebrev til Helligaandsklosteret, han havde fra 1442 været Forstander for Vor Frue Kloster³¹; Efterfølgeren Niels Jensen medseglede 1463 et Mageskifte, hvori samme Kloster var Part, og 1467 havde han ombyttet sit Officium med et Beneficium, St. Bodils Sognekirke³². 1472—89 møder vi Hr. Oluf Hemmingsen, Præst og Biskops Official³³, 1504 Hr. Hans Andersen³⁴, og 1510—13 Hr. Peder Nielsen Stirme, der vist 1501 var Præst i Vor Frue Kloster, men 1511 Sognepræst til Vor Frue Sogn³⁵. Endelig nævnes 1517 Godik Pedersen, Provst i Aalborg³⁶.

Omend Kilderne fortrinsvis lader os se Officialen som Medbesegler af Gavebreve, Skøder, Gældsbreve og Mageskifter, især i Fald begge eller blot den ene Part var en gejstlig Person eller Institution (vor Viden stammer navnlig fra Vor Frue og Helligaandsklosterets Breve), er vi her rent undtagelsesvis i Stand til at konstatere den egentlige Retsudøvelse ved Officialens egen Domstol.

Saaledes sad Fredag før St. Bents Dag 1489 Officialen, Sognepræsterne til Vor Frue og St. Bodil samt Landsby-

³⁰) DD 2:VIII Nr. 424. Kilderne til Aalborgs Officialer i FVA S. 51.

³¹) Lindbæk-Stemann S. 30, Dipl. Vbg. S. 348, 350, Rep. II 7792.

³²) Rep. II 1607, Lindbæk-Stemann S. 36.

³³) Lindbæk-Stemann S. 43 (bis), 50, Rep. II 6464.

³⁴) Lindbæk-Stemann S. 121.

³⁵) FVA Note 408, Lindbæk-Stemann S. 116 og 137.

³⁶) Langebek 1517 24/12.

præsterne i Hornum og Gunderup (sidstnævnte er Fleskum Herreds Official Hr. Palle Thomesen) og endnu seks navngivne Præster (vel Kapellaner og Altervicarer i Købstaden) Ret i St. Bodils Kirke, og »da den hellige Kirke bør at være et almindeligt Skjul for dem, der tyer til hende«, tilfandt de Byens Borgmester til selvtolvte at give Lov for sig imod en ved Landstinget rejst Række Anklager for Embedsmisbrug m. m.³⁵.

To Aar senere, Fredag efter Visitatio Marie udstedte den allestedsnærværende Hr. Palle Thomesen, Official i Fleskum og Hornum Herreder, med flere en Dom i St. Bodils Kirke mellem en Væbner og Helligaandsklosteret, ved hvilken en Gaard i Hornum Herred tildømtes Klosteret, som Aaret efter fik kongelig Stadfæstelse derpaa³⁶.

I øvrigt maa vi gaa ud fra, at et almindeligt Tilsyn med Kirker og Præster samt Lægfolkets Moral har hørt med til Officialernes Opgaver, omend Kilderne næsten kun lader dem optræde som Medbesejlere. Bispestolens økonomiske Interesser er vel blevet varetaget fra Bispegaarden i Aalborg³⁷, hvor Officialen opholdt sig, da han 1511 paa Kongens Foranledning selvfjerde afsagde Kendelse om, at en Bortskødning af en Kvindes Gods var ugyldig, da hendes Søn, der havde foretaget den, maatte anses for retslig umyndig³⁸.

Medens Bispen i sit Valg af Herredsofficialer i høj Grad var henvist til Sognepræster, fandtes der her i Byen et talrigt Præsteskab, ikke mindst i Klostrene, og det kunde se ud til, at man her har søgt at undgaa at gøre Sognepræster til Officialer, maaske fordi disses Forretninger i en Storby var af et saadant Omfang, at de ikke burde forenes med Cura. Peder Nielsen Stirme, som 1501 kun var almindelig Præst i

³⁵) Rep. II 6464.

³⁶) Lindbæk-Stemann S. 80.

³⁷) Dipl. Vbg. S. 199 f.

³⁸) Rep. II 11780, ogsaa udstedt en Fredag, mon Aalborgofficialens særlige Tingdag?

Vor Frue Kloster, kaldes dog 1511 for Sognepræst; men Peder Vinter, der var Forstander for samme Kloster, medens han var Official, synes aldrig at være blevet Sognepræst (1436—63 var Mikkel Pedersen Sognepræst til Vor Frue³⁹), og tilsvarende Forhold kendes ogsaa fra de større østjyske Købstæder. Ej heller synes Officialerne i Byen helt at have deres Landkollegers lange Funktionstid; omend Hr. Oluf Hemmingsen virkede i mindst 17 Aar, kender vi for ialt 57 Aar 6 Officialer i Aalborg (og der har givetvis været endnu flere), hvilket giver en Gennemsnitstid paa maximalt 11 Aar.

DEN KIRKELIGE RETSPLEJE.

Skønt Reformationstiden principielt kun har bevaret de Dele af de kirkelige Arkiver, som angik Adkomst, og lod internt kirkelige Sager gaa til Grunde, er der dog bevaret tilstrækkeligt til, at vi kan fastslaa, dels at Kirken i vid Udstrækning har plejet Ret, dels at den under behørig Hensyntagen til den particulære Retsudvikling har stræbt efter at anvende de internationale Normer, der nedfældedes i den kanoniske Ret¹. Og som de danske Synodalstatuter fastslaar, at en lang Række Sagforhold hørte hjemme under Bispens (dvs. hans Officialers) Domstol, saaledes Hor m. fl. Sexualforbrydelser, Skilsmisse, Manddrab, Aager, Trolldom, Vold (specielt mod Gejstlige eller paa helligt Sted), samt naturligvis de interne Sager Gejstlige og kirkelige Institutioner imellem (Ejendom, Tiende, Disciplinærsager etc.), saa kan vi for de fleste af disse Tilfælde finde konkrete Exempler i Aktsykkerne².

Grænsen mod den verdslige Retsudøvelse var altid flydende, og vi kender talrige Klager over kirkelig Ind-

³⁹) D.Mag. 5. Rk. II S. 182, Rep. II 1607.

¹) Jfr. Kolderup-Rosenvinge i Kh.Saml. 1. Rk. I S. 1 ff.

²) Se Dipl.Vbg. (Registreret), H.A. S. 112 f. samt Kolderup-Rosenvinge anf. Værk.

blanding i den ikke-vedkommende Sager³; 1494 fritog Kongen saaledes Viborg Bys Borgere for at efterkomme Kirkens Stævning i Sager, der hørte under By- eller Landsting, og 1505 fritoges de for at lade sig stævne udenbys, det være sig ved Bisps eller nogen andens Stævning undtagen alene Kongens⁴.

Om Jurisdiktionens Omfang i selve Viborg Stift faar vi bedst Besked gennem de Reservationer, som de biskoppelige Exemptionsbreve indeholder, saaledes fritages Vitskøl Klosters Tjenere for at efterkomme alle andre Stævninger end Bispens eller hans Generalofficials⁵. I Domkapitlets Privilegier forbeholder Bispen sig Skilsmisse, Helligbrøde og Manddrab, Genindvielser af Kirkegaarde, Vold mod Gejstlige og Forældre, mens det forbydes Provster og Officialer (dvs. de lokale Retsembedsmænd) at gøre Indgreb i Kapitlets Friheder⁶, og i Registraturen over Mariager Klosters Breve opregnes adskillige senmiddelalderlige Bispeprivilegier paa al Bisperet undtagen Manddrab og Barnsdød⁷, (vel normalt Ihjelligelse, men endnu et Stykke Tid efter Reformationen maatte Forældrene til et Barn, der var kommet ulykkeligt af Dage, staa Skrifte for Abbeden i Vitskøl⁸).

Paa eet Omraade er det dog tydeligt, at Kirken i Senmiddelalderen er vigende; medens Kongen som ovennævnt endnu i 1490erne bekræftede en af Aalborg Official udstedt Dom om Jordegods, fastslaar Christiern II's Haandfæstning af 1513 (§ 18), at Ejendomstrætter skulde paadømmes af verdslig Ret. Men da Kirken dels i *Biskop og bedste*

³) Kolderup-Rosenvinge anf. Værk S. 49.

⁴) D. Mag. 4. Rk. II S. 193, 271; jfr. Danmarks gamle Købstadslovgivning, der indeholder talrige Exempler paa, at andre Byer opnaar tilsvarende kongelige Privilegier.

⁵) DD 2: VII Nr. 411.

⁶) DD 2: IX Nr. 374.

⁷) Æ. V S. 728 f.

⁸) Christen Juels Dagbog i Kh. Saml. 2. Rk. V S. 351.

Bygdemænd-Institutionen havde effektiv Kontrol med Bevismidlerne i disse Sager, dels gennem lang Tids Skik og Brug havde vundet Indpas i de verdslige Retter, der almindeligvis ogsaa havde gejstlige Bisiddere (Kong Hans' Haandfæstning af 1483 § 18 krævede ligefrem, at en Biskop og to Prælater skulde tiltræde Rettertinget i Sager om Kirkens Ejendom), har man sikkert let kundet affinde sig hermed.

Ser vi paa de Domme, der udgik fra Viborg Landsting, er det bemærkelsesværdigt, hvor ofte Generalofficial, Prælater og Kanniker har beklædt Retten, ikke mindst synes man at have sat Pris paa den lovkyndige Officials Tilstedeværelse ved Afgivelse af Responsa⁹; og vender vi os til Herredsofficialerne, ser vi ligeledes, at disse ganske regelmæssigt tager Sæde i Herredstinget¹⁰.

Omvendt finder vi da ogsaa kun ganske faa gejstlige Sager, der paadømmes uden verdslig Medvirken, det være sig ved Landemode¹¹, eller naar Rigens Prælater traadte sammen, hvilket ordentligvis skete, naar der holdtes Herredag eller Rigsraadmøde. Af Kildernes Sprogbrug faar man det bestemte Indtryk, at ligesom Herredagen i Skikkelse af de verdslige Rigsraader + Prælaterne paadømte de verdslige Trætter, blev de gejstlige Sager paadømt af Bisperne, som — naturligvis interne Spørgsmaal som Disciplinarsager undtaget — atter fik Bistand af deres verdslige Kolleger (jfr. Udtryk som »coram archiepiscopo aliisque regni Dacie prelati in proximo parlamento seu dieta«¹², »at stævne for os (∴ Kongen) og for:ne Rigens Prælater til almindelig Herredag«¹³, »coram episcopis et prelati regni

⁹) Rep. II 2053, 6314, 10890, Langebek 1515 28/7, Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme I S. 1, 11, 13, 14.

¹⁰) F. Ex. Hr. Ejler Iversen paa Hindsted Herreds Ting: Rep. II 1766, 3205, 3248, 4255, 4598, 5939,40, 6067, 8698, 8826.

¹¹) Dipl.Vbg. S. 350 f., samt utallige Exempler udenfor Viborg Stift.

¹²) ib. S. 114 f.

¹³) ib. S. 158.

Datie in dieta proxima«¹⁴, »Rigens Prælater og Danmarks Raad«¹⁵).

Indenfor Stiftets Grænser var Bispen — ialt Fald efter at Sysselprovsternes Konkurrence var ophørt — i uindskrænket Besiddelse af Jurisdictionsmyndigheden; han kunde saaledes selv udøve den, og ikke mindst den lærde Jurist Knud Mikkelsen sad flittigt Ret¹⁶, og Jørgen Friis paadømte (personligt?) en Tiendestrød mellem to Sognepræster¹⁷; men han kunde ogsaa overlade den til andre. I Knud Mikkelsens Tid møder vi som nævnt især Kantorerne Peder Jensen og Morten Furbo, men ellers er det naturligvis først og fremmest Bispens Officialer, der optræder paa Stiftets Vegne.

I andre Stifter var ellers især Landemodet Generalofficialens særlige Omraade, fra Viborg kendes dog kun eet eneste, hvor Bispen møder for Kantor, en Kannik, to Væbnere og fire Borgere for at faa Tingsvidne om noget Kirkegods¹⁸, og det synes, som om Stiftssynoderne i Nørrejylland er ved at gaa af Brug i Senmiddelalderen¹⁹.

Vi kan dog konstatere, at Generalofficialen med to som Tingsvidner tilkaldte Præster i Kapitelshuset paadømte en Beneficiestrød angaaende det intrikate Problem om Kapitlets Ret til, naar Bispestolen var vacant, at besætte ledige Sognekalde²⁰, medens Viceofficialen sammen med en Johannerbroder og seks Viborgborgere udstedte Tingsvidne²¹. Som ovennævnt fandtes i alt Fald i Aalborg By en Officialret, der traadte sammen i Byens Hovedkirke, og naar efter Reformationen Provsteret, Landemode (respektive Tamperret, Kapitelsret), Herredag (Højesteret) da var en

¹⁴) ib. S. 158.

¹⁵) D.Mag. 5. III S. 366.

¹⁶) Dipl.Vbg. S. 50 f. (Strid mellem mensa og fabrica), ib. S. 45 (Udstedelse af Lovhævd).

¹⁷) ib. S. 315.

¹⁸) Dipl.Vbg. S. 350 f.

¹⁹) Jeg forbereder en Undersøgelse af Landemodet i Mittelalderen.

²⁰) Dipl.Vbg. S. 133 f.

²¹) ib. S. 57 f.

fastslaaet Instansfølge i gejstlige Sager, er Aarsagen vel den, at saaledes havde Forholdet i Praxis været i umindelige Tider.

EXCURS OM PRÆSTEGÆSTERIET.

Medens Generalofficialen saa at sige aldrig træffes uden for selve Stiftsstaden (respektive Hald Slot), forekommer det ikke sjældent, at vi finder Bispen paa Rejse igennem sit Stift, hvad der finder sin naturlige Forklaring i, at nok kunde Generalofficialen repræsentere sin Biskop i alle juridisk-økonomiske Anliggender (her havde han tilmed de lokale Officialer til Hjælp), men ikke i de pastorale og ordinationsmæssige Hverv. Hvor ofte de senmiddelalderlige Bisper har visiteret, mangler vi Materiale til at afgøre; i Udlandet klages der i Tiden op mod Reformationen ofte over den manglende Visitation, herhjemme ser vi dog, at en Præst i 1543 viser fuld Fortrolighed med den Form, en Bisperisitat tidligere havde haft¹. Kirker og Altre maa være blevet indviet og Ungdommen konfirmeret, som vi ser, at det skete i Nabostiftet Børglum paa den Viborg Kapitel tilhørende Ø Læsø², og som det er paavist at have været Tilfældet i Sverige³.

Man maa gaa ud fra, at Sysselprovsterne her som andetsteds oprindeligt har ført Tilsyn med Sognekirkernes Forvaltning; men i Senmiddelalderen gik Kontrollen med saavel Præster som Kirker over til Bispen, dvs. i Praxis til Herredsofficialen og dermed til den efterreformatoriske Herredsprovst, hvilket fremgaar af, at Bispen 1545 modtog Gæsteri af baade Kirker og Præster⁴. Fra simpelthen at have været et Underhold (i Naturalier) af den visiterende

¹) ib. S. 234 f.

²) ib. S. 159 f.

³) Carl-Gustav Andrén: Konfirmationen i Sverige under medeltid och reformationstid (Bibl. Theol. Practica I, 1957).

⁴) Gæsterillisten trykt i Kh. Saml. 7 III S. 1 f.

Person gik Gæsteriet herhjemme tidligt over til at udtrykke et Underordningsforhold til den gæstende Myndighed, der— uanset om Visitation virkelig fandt Sted — krævede Gæsteri i faste Ydelser (Penge, Havre o. a.), hvilket stærkt bidrog til Herlighedsbegrebets Udvikling.

Netop Gæsteriet gav i Senmiddelalderen Anledning til voldsomme Stridigheder, dels fordi Bisperne søgte at hæve Afgiftssatserne, eventuelt paalægge endnu flere Afgifter (f. Ex. Subsidium), dels fordi de imod exempte Klostre og verdslige Patronatsindehavere søgte at indskrænke Kredsen af afgiftsfritagne⁵. I Viborg Stift satte Kampen først ind om Sognekirkerne, og som nævnt maa Himmersyssels Provsti være gaaet ind ca. 1400. Fra da af maa Herredsofficialerne have varetaget Kirkernes Forsvar, dvs. de har revideret Kirkeregnskaberne, kontrolleret Bygningers og Inventars Tilstand samt opretholdt Biskoppens Indflydelse, dels ved at opkræve Kirkegæsteri til hans Kasse, dels ved at kontrollere, at Kirkeværgerne ikke overskred deres Beføjelser, og vi ser, at det her er Bispen (in casu General- og Herredsofficialerne), som bortfæster Kirkejordene og følgelig ogsaa modtager Gæsteri af Kirkefæsterne samt med Tiden Stedsmaalet deraf⁶.

Endnu 1436 fandtes der i Salling en Sysselprovst, som dette Aar modtog paveligt Brev paa Provstiet der »sammen med Fjends Herred«⁷, en Formulering, der maaske skyldes, at Besiddelsen af nævnte Herred var omstridt. At Bispen i hvert Fald havde en anden Opfattelse, fremgaar af, at han 1456 tog Tingsvidne paa, at Højslev Kirke altid havde hørt under ham, og fra de følgende Aar kendes flere Tingsvidner fra Fjends Herred, som maa antages at være blevet optagne af Bisperne, dvs. af deres Officialer, som Admini-

⁵) Jfr. Niels Skyum-Nielsen i Scandia XXIII:1, især S. 28—36, 53 f. og 71—86; Stridigheder om viborgske Patronater se FVA S. 20 f., 28 og 48.

⁶) H. A. S. 99 ff. og ovenfor S. 190.

⁷) Acta 1759.

stratorer for Sognekirkerne her⁸. Efter 1470 begyndte Bispen Kirke for Kirke at tage Vidnesbyrd om Tilhørsforholdet til Stiftet⁹, og efter en Lakune fra 1436 til 1495, hvor intet vides om Provstiet, forsvinder ogsaa dette sidste Sysselprovsti endeligt ved 16. Aarhundredes Begyndelse¹⁰. Et sidste Vidnesbyrd om dets Existens har vi maaske i det mærkelige Forhold, at Kirkegæsteriet i Sallings fire Herreder udgik efter andre og betydeligt større Satser end i Resten af Stiftet¹¹.

Omend Bispens Myndighed over Præsterne derimod aldrig i Princippet var blevet bestridt, begyndte her som i det øvrige Danmark en kraftig Udvidelse af dens Indhold¹². En Tradition, bevaret i en Retssag fra 1574 angaaende Præstegæsteriet¹³, beretter, at da Biskop Niels Glob ønskede at genløse til de Aarhus Stift mistede Herreder af Omersyssel (dvs. ca. 1484¹⁴), bevilligede Præsteskabet ham »et Laan af Herligheden« af deres Anneksgaarde, dvs. foruden det ordinære Præstegæsteri — som med Tiden kom til at opfattes som en netop Præstegaarden paahvilende Afgift — fik Bispen nu ogsaa Gæsteri af Pastoratets øvrige Mensalgods, og som dette efterhaanden blev et Kriterium for Herlighed, kom hertil Krav om at bortfæste saadanne Gaarde med Ret til at nyde Ægt og Arbejde samt Stedsmaal m.m.¹⁵. Ja det kunde gaa saa vidt, at en Biskop (Erik Kaas) ansaa sig berettiget til at bortmageskifte en Præstegaard mod andet Gods, der saa lagdes til Stiftet, ikke til Præstens Mensa¹⁶. En mager Trøst, at Præster uden Præstegaard naadigst slap for Præstegæsteriet.

⁸) Æ. II S. 227, 228, 223 og 231.

⁹) ib. S. 224, 226, 227.

¹⁰) Jfr. Skivebogen S. 105.

¹¹) Kh. Saml. 7 III S. 11.

¹²) Jfr. Skyum-Nielsen anf. Værk.

¹³) Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme III S. 238 f.

¹⁴) Jfr. Stadfeldt: Randers Byes Historie S. 6, Dipl.Vbg. S. 354.

¹⁵) Jfr. H.A. S. 107 f.

¹⁶) Dipl.Vbg. S. 209 f., jfr. Kh. Saml. 7 III S. 18.

Under Jørgen Friis, hvor den gejstlige Administration nu efter Ophøret af al anden beneficieret Jurisdiction var endeligt centraliseret, forsøgte Fuldførelsen af en tilsvarende verdslig Godssamling omkring Hald Hovedgaard, hvortil ogsaa mest muligt Kirke- og Præstegods lagdes. Af Jordebogsbrudstykket fra ca. 1517 som af de Lovhævder, han ca. 1532 lod optage Herred for Herred, ser vi, hvor ringe Forskel der gøres paa Stifts-, Præste- og Kirkejord. Efter en Opregning af Korn, Penge, Skovsvin, »Hammelkorn«, Smør etc., kan der efter en Gaard til Slut staa »cetera ad ecclesiam« eller »cetera pro sacerdote«¹⁷, kort sagt: Bispens ansaa sig nu berettiget til Herligheden af saadanne Gaarde, dvs. at det stadigt voksende Gæsteri, Hoveri, Stedsmaal, Sagefald m. m. nu tilfaldt Stiftet, medens Præst og Kirke maatte nøjes med Bondeskylden (Landgilden), dvs. nærmest en fast Prioritet, af deres gamle retmæssigt erhvervede Ejendomme.

Medens Sysselprovstiernes stille Henvisnen ikke gav Anledning til større Strid, var Stiftets Præster ikke til Sinds uden videre at lade sig trænge tilbage, og netop gennem de heraf affødte Retssager faar vi for Viborg Stifts Vedkommende et langt klarere Billede af Mensalgodsets Forhold, ikke mindst fordi Stridighederne fortsatte længe efter Reformationen. For at tage et Exempel: et af Stiftets fedeste Præstekald var Ravnkilde-Brorstrup-Haverslev¹⁸, hvor Sognepræsten sad som en lille Herremand paa den store Smorupgaard, der var særligt skænket Kaldet, og havde sine Fæstere (af og til en Kapellan) paa de tre Aneksgaarde. Omkring 1529, vel samtidigt med Flytningen til Hald, gik Jørgen Friis til Angreb mod de fedeste Pastorer, og tre Retssager (angaaende anførte, Farsø m. m. og Resen-Skive¹⁹) viser, at han selv søgte at indsætte sine egne

¹⁷) Dipl.Vbg. S. 187 f., 189 f. og 197—204; jfr. Æ. II S. 201 f., 210, 246, 259, 295, 301, 327, 334.

¹⁸) FVA S. 36 f.

¹⁹) Dipl.Vbg. S. 172, 173, 175, jfr. FVA S. 36 og 40 f.

Fæstere i Anneksgaardene, medens Præsterne — ikke uden Held — paakaldte Kongens Hjælp.

At mange Sognepræster i denne Situation har set med Glæde paa en Kirkeforandring, der for stedse stækkede Bispernes Magt, turde være en Selvfølge. Men idet Bispegodset ved Reformationen overgik til Kronen, overtog denne ogsaa Bispernes eventuelle Krav, hvorved Sognepræsterne mistede deres vigtigste Støtte, hvorfor som nævnt Kampen førtes videre langt op i Tiden, ikke mindst fordi Kronen bortmageskiftede adskilligt af det omstridte Gods, hvorved Præsterne nu maatte slaas med den lokale Adel. 1545 stadfæstede Kongen dog Farsøpræstens omstridte Retskrav²⁰, 1546 søgte Præsten i Øster Velling at genvinde sin Anneksgaard²¹, 1547 tog Gunderuppræsten Tingsvidne om, at Gods i hans Anneks altid havde givet Præsten Gæsteri og gjort Ægt og Arbejde til ham, der altid havde stedet den bort, medens kun Skylden (den egentlige Landgilde) gik til Sognekirken, og Stiftets Foged alene oppebar »Skovpenge«²².

1574 maatte Ravnkilde-Brorstrup-Haverslevpræsten føre Proces ved Landstinget om Ægt og Arbejde af Ravnkilde Præstegaard, der af Kronen var tilskødet Hr. Jørgen Lykke, og han fremførte som et vigtigt Indicium om sin Ret, at selveste Kongen som ovennævnt 1529 havde udvist de da af Bispen indsatte Fæstere. Desuden fremlagde han en Udskrift af Stiftsjordebogen (tilsyneladende ført som Jordebogsbrudstykket fra ca. 1517), i Følge hvilken der gik 2 Mk. Gæsteri til Bispen samt Skovsvin »cetera ad sacerdotem«. Dette fortolkede han saaledes, at naar han blot udredede det nævnte, tilhørte Resten (dvs. saavel Landgilde som andre Herlighedsrettigheder, f. Ex. Hoveri, Stedsmaal etc.) Præsteembedet, medens Udviklingen netop havde ført

²⁰) Dipl.Vbg. S. 243, jfr. 237 og 239 f.

²¹) ib. S. 250 f.

²²) ib. S. 257 f., jfr. ovenfor S. 191 f.; andre Tingsvidner paa omstridt Mensalgods ib. S. 260 og 272.

med sig, at Gæsteriydelse nu opfattedes som Vidnesbyrd om Herlighed, dvs. alt andet end den egentlige Landgilde²³. Sagen kom frem for Rettertinget, hvor Adelsmanden viste sig at have et særdeles godt Kort paa Handen, idet han forlangte Gæsteriet sat op til 6 Mk.; i modsat Fald vilde han kræve Gæsteri i Naturalier²⁴. I det lange Løb kunde kun de færreste Præster staa sig i den ulige Strid, og efter Herreds-bogen af 1690 besad Ravnkildepræsten da alene Herligheden af Anneksgaarden i Haverslev, af Gaardene i Brorstrup og Ravnkilde var kun Landgilden tilbage.

Til Studiet af den gejstlige Jurisdiction i Senmiddelalderen har jeg modtaget Understøttelse af Statens almindelige Videnskabsfond, for hvilken jeg beder Fondens Direktion modtage min bedste Tak.

ANVENDTE FORKORTELSER

Acta Pontificum Danica I—VII (1904—43).

D.anske Mag.azin.

DD = *Diplomatarium Danicum* 1., 2. og 3. Rk.

Dipl.Vbg. = *Diplomatarium Vibergense*, udg. A. Heise (1897).

FVA = *Fra Viborg Amt* 1956 (Troels Dahlerup: Sogn og Pastorat).

H.A. = *Hardsyssels Aarvog* 1960 (Troels Dahlerup: *Hardsyssels Provsti i Senmiddelalderen*).

Hilling, Nikolaus: *Die Offiziale der Bischöfe von Halberstadt* (i *Kirchenrechtliche Abhandlungen* Nr. 72, Stuttgart 1911).

Jy.ske Saml.inger (tidligere Rækker: *Samlinger til det jyske Sprog og Historie*).

Kh.Saml. = *Kirkehistoriske Samlinger*.

Langebek: *Diplomatarium* (RA).

Lindbæk-Stemann: *De danske Helligaandsklostre* (1909, Sidetallene henviser alene til *Diplomatariet smsts.*).

L.T. = *Viborg Landsting*.

Mag. Kristen Eriksens Manuscript (= Kgl. Bibliothek, Add. 80 fol.) er citeret efter Referaterne i *Dipl.Vbg.*

²³) *Jy.Saml.* 1 X S. 37 ff.; jfr. andre *Retssager* ib. S. 30 ff.

²⁴) *Kolderup-Rosenvinge*: *Gamle danske Domme* III S. 238 f.

Missiver fra Kongerne Christiern I's og Hans' Tid, udg. Will. Christensen (1912—14).

NLA = Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.

P. Fournier: *Les Officialites au Moyen Age* (Paris 1889).

RA = Rigsarkivet, København.

Rep.ertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis I og II Rk. (1894—1934).

Rettertingsdomme I = *Det kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger I*, udg. Troels Dahlerup (1959).

Severinsen, P.: *Viborg Domkirkes Historie* (1932).

Æ. = *Ældste danske Arkivregistraturer I—V* (1854—1910).